

5. Інтеграція археологічних та палеогеографічних знань. Тези науково-практичного семінару. – Полтава: ПНПУ, 2011. – 112 с.
6. **Dmytruk Y., Matviyishyna Zh. and Kushnir A.** Evolution of chernozem in the complex section at Storozheve, Ukraine // Abstracts «Soil as World Heritage». – Inter. Symposium (2012: Balti).
7. **Матвіїшина Ж.М., Кушнір А.С.** Мікроморфологічні особливості ґрунту часу козацької доби (XVII ст.) під насипним буртом: матеріали з'їзду Українського географічного товариства «Україна: географія цілей та можливостей». – Т.ІІІ. – К.: Обрії, 2012. – С. 204–208.

Ірина Кулатова (Полтава),
директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації

Знахідки козацької доби з Більського городища

Більський археологічний комплекс та його округа – непересічна пам'ятка археології й історії не тільки скіфського часу, а і ряду більш пізніх епох [3; 8, 15–20]. За козацької доби – це не тільки прикордонні землі на межі Гетьманщини і Московського царства, а й місце розвою селітроварництва, зона поступового освоєння лісостепових теренів межиріччя Ворскли та Псла українським населенням, смуга постійних нападів татар і діяльності ватаг промисловиків [1; 7, 59–70]. Більш-менш виразні артефакти козацької епохи на цій території поодинокі, хоча в останній час їх кількість помітно збільшується як в ході археологічних досліджень, так і внаслідок випадкових знахідок. Прикладом останніх можуть бути і публіковані матеріали.

Кілька металевих предметів козацької доби виявлені на розораній ділянці краю плато правого високого корінного берега Ворскли, прилеглої до сучасного в'їзду на Велике укріплення Більського городища, в адміністративних межах Більської сільської ради з боку смт Котельви Котелевського р-ну Полтавської обл. Знахідки зібрані з використанням металодетектора на ріллі, ближче до південної частини ділянки плато перед валом, під лісом. Вони відібрані у скарбошукачів-«металодетекторщиків» співробітником Полтавської експедиції ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України М. О. Радченком (1957–2013) і ним же попередньо очищені та законсервовані.

Перша знахідка – лите бронзове просте *перехрестя шаблі* з так званими вусами у вигляді вузької масивної платівки, з потовщеннями на кінцях та розширенням посередині (рис. 1: 1). Від нього вертикально розміщені вусики – фіксаційна двоската планка, що прилягала до клинка і руків'я зброї. По краях на вусиках нанесені подвійні ялинкові нарізки. Елементи повздовжнього та поперечного подібного неглибокого «канелювання» помітні і на краях перехрестя. Лівий бік перехрестя втрачено внаслідок удару клинком.

Висота перехрестя – 4,4 см; його реконструйована ширина – 7,0 см; збережена ширина – 4,7 см; товщина – 0,4–1,7 см (рис. 1: 1).

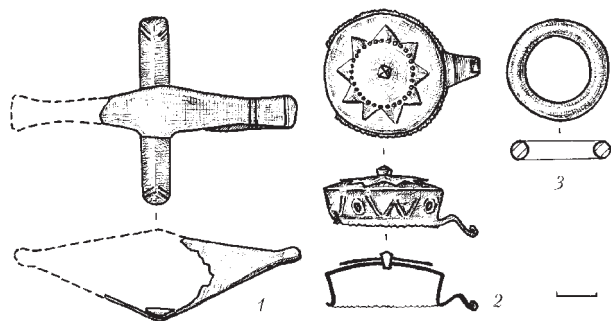

Рис. 1. Більськ, с. Знахідки, виявлені перед сучасним в'їздом на Більське городище. Мідь, мідні сплави.

Перехрестя належить до деталей клинкової зброї – так званих угорсько-польських шабель другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Досить схоже перехрестя походить з Богородицької фортеці у Дніпропетровську [2, 60, 62, рис. 25: 7].

Неподалік місця знахідки перехрестя виявлені ще два предмети – деталь кріплення піхов шаблі та кришечка керамічної люльки.

Перший – кругле бронзове лите *кільце* діаметром 2,3 см, діаметр круглого у перетині стрижня – 0,3 см (рис. 1: 3). Подібні кільця використовувалися в якості утримувачів піхов шабель (для їх підвішування) [напр.: 5, 226–228, рис. 56 та ін.].

Другий – *кришечка* керамічної чи фаянсової *люльки* «носогрійки» – частина аксесуару чоловічого побуту початку – середини XVIII ст. Це сплющений виріб розширено-конічної пустотілої форми з відламаною петлею (збереглися два невеликих круглих отвори на корпусі) і зацепом-фіксатором на люльці, з ширшою зубчастою по краю основою кріплення на чашечці пристосування для паління тютюну. Загублена, ймовірно, за випадкових обставин.

Кришечка виготовлена з листа бронзи на Півдні України (рис. 1: 2) в одному з турецьких міст. Має зубчасту основу обідка, подвійний прокреслений зигзаг-декор на тулубі та мідну накладку у вигляді дев'ятикінцевої зірки-розетки зверху, вкриту скраю концентричним тонким колом пуансонного візерунку. Накладка закріплена і припаяна на профільованому штирку-заклепці зверху кришечки. Діаметр покришки зверху – 2,9 см; діаметр зубчастого кільця в основі – 3,1 см; найбільша довжина із зацепом – 4,0 см; висота без зацепу – 1,4 см, діаметри отворів під петлю – 0,25 см (рис. 1: 2). Подібна кришечка трапилася в ході наглядових робіт 2011 р. під час ремонту ділянки шосе поблизу лубенського передмістя – с. Засулля на Полтавщині [6, 18, рис.4].

Знахідки описаних предметів, можливо, загублених в ході сутички із нападами, вказують на те, що на узвишші поряд із Більським городищем над Котельвою наприкінці XVII – до середини XVIII ст. постійно чи час від часу міг знаходитися козацький сторожовий пост – «маяк», який

здіймався на вершині валу Великого укріплення чи на краю схилу корінного берега Ворскли, звідки відкривалася панорама широкого огляду навколишніх степів на відстань у 20–30 км [8, 25].

Щодо датування поки що поодиноких знахідок варто врахувати факт виявлення на цій же ділянці, за сотню метрів на північ від попередніх, двох низькопробних срібних кримськотатарських монет масою по 0,7 г – акче, карбованих у Бахчисарай, за ханів Арслан Гірея (Герая) II (1748–1756) та Халім Гірея (1756–1758) у середині XVIII ст. [4, табл. 1, 15]. Монети виготовлені недбало, тому їх легенди збереглися гірше, ніж фрагментарно. Вірогідніше за все, на думку В. М. Шалобудова, останні випущені ближче до часу кінця правління Арслан Герая II.

Чи мають вони відношення до вище описаних знахідок, судити важко. Проте концентрація певної кількості матеріалів козацької доби на краю плато перед валами Великого укріплення поблизу Східної цитаделі, на захищеному самою природою і давніми валами майданчику, може вказувати на користь наведених припущень про наявність пункту сторожі або невеликого хутора, які необхідно ще перевірити археологічно.

Зауважимо, що в ході вивчення курганоподібного підвищення неподалік місця знахідки влітку 1994 р. (виявилось рештками землянки 1940-х рр.), в орному шарі навкруги новітньої заглибини виявлені кілька уламків вінець світлоглиняних горщиків першої половини XVIII ст., а також мідна «деньга» Єлизавети Петрівни 1745 р. карбування.

Насамкінець, залишається повідомити, що описані предмети надійшли до збірки Історико-культурного заповідника «Більськ».

Джерела та література

1. **Каравайко Д.В., Скорый С.А., Приймак В.В.** Селитроварение на Полтавщине (в свете новейших археологических раскопок на Бельском городище). – Полтава: Полтав. литератор, 2008. – 76, 4 с.
2. **Ковальова І.Ф., Шалобудов В.М., Векленко В.О.** Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицької фортеці. – Дніпропетровськ: Вид-во Дн. нац. ун-ту, 2007. – 102, 8 с.
3. Охоронювана археологічна територія «Більське городище»: Буклет / М-ли підг. О.В. Белько, І.М. Кулатовою, О.Б. Супруненко, Б.І. Золотницьким. – Полтава: Археологія, 2001. – 8 с.
4. **Ретовский О.** К нумизматике Гиреев // Труды Московского нумизматического общества. – М., 1901. – Т. II. – Вып. 3. – С. 240-308; М., 1905. – Т. III. – Вып. 1-2. – С. 186–340.
5. **Свешніков І.К.** Битва під Берестечком. – Львів: Слово, 1993. – 308 с.
6. **Супруненко О., Сидоренко О.** Матеріали козацької епохи із заплави Сули поблизу Лубен // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. н. пр. – К.: ЦП НАН України і УТОПСК, 2012. – Вип. 21. – Частина I. – С. 12 – 21.
7. **Супруненко О.Б., Пуголовков Ю.О., Шерстюк В.В.** Селітроварницький стан на Більському городищі. – К.: ЦП НАН України і УТОПСК, 2010. – 96, IV с.
8. **Шрамко Б.А.** Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). – К.: Наукова думка, 1987. – 187 с.